

Araştırma Makalesi
Research Article

Ali Bilge ÖZTÜRK

Araş.Gör. | Res.Assist.
Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Antalya-Türkiye
alibilgeozturk@akdeniz.edu.tr

Biçimsel Olmayan Mantık Yaklaşımı Neden Hatalıdır ve Nasıl Aşılmalıdır?

Özet

Bu çalışmada sıklıkla *biçimsel olmayan mantık hareketi* olarak adlandırılan felsefi yaklaşımın, çok geniş ve önemli bir pedagojik ve akademik literatür ortaya koymuş olmasına rağmen argümantasyon alanındaki temel yaklaşımının hatalı temellere dayandığı savunulmuştur. Bu savunu *biçimsel olmayan mantık* kavramının temelde sorunlu bir kavram olduğu, çünkü (1) günümüzde biçimselleştirilmiş ve henüz biçimselleştirilmemiş akıl yürütmeler arasındaki sınır mantığın tarihsel gelişiminin bir sonucu olduğu için, bu ayrımın biçimsel olmayan mantık gibi bir kavramı kullanmayı meşru kılacak şekilde belirli olmadığı, (2) biçimsel olmayan mantık kavramının kuramsal zeminde değil, duygusal zeminde ortaya çıkan bir kavram olduğu temelinde yapılmıştır. Bu temelde bugün argümantasyon alanında en temel sorunun, modern biçimsel sistemlerle bağıni koparmamış genel bir argümantasyon kuramının eksikliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Makalenin sonunda böyle bir kuramın nasıl geliştirilebileceği üzerine görüşlerimiz sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Biçimsellik, biçimsel olmayan mantık, argümantasyon, akıl yürütme hataları, rasyonel tartışma.

Son kırk yıllık bir süreç içinde, gündelik dildeki ve politik söylemlerdeki argümanlar, gerek yurtiçi gerekse yurtdışı üniversitelerde öğrencileri iyi düşünmeleri ve düşüncelerini düzgünce ifade edebilmeleri konusunda eğitebilmek amacıyla mantıkçılar tarafından yeniden gündeme getirildi. Bu süreçle birlikte bazı kuramsal sorunlar ortaya çıkmıştır: Ne türden unsurlar barındıran argümanlar hatalıdır? Bu argümanların hatalı olduğu nasıl temellendirilebilir? Bu hatalar taksonomik olarak hangi ölçütlere göre sınıflandırılmalıdır? Geleneksel olarak biçimsel yöntemler benimseyen mantık bilimi ilk bakışta pek de mantıksal bir biçime sahip görünmeyen bu argümanların değerlendirilmesine ne ölçüde ve nasıl katkı sağlayabilir? Gündelik dildeki argümanların sınanması veya değerlendirilmesi mantık biliminin amaçlarından biri olarak sayılabilir mi? Üniversitelerdeki argümantasyon dersleri bu türden kuramsal sorunlara tatmin edici cevaplar bulunmadan başlamıştır denilebilir. Ayrıca bu sorunlardan bazıları günümüzde dahi sıcak tartışmaların konusu olmaya devam etmektedir.

Bu tartışmaların günümüzdeki görünümü incelendiğinde iki kamp diğerlerine göre daha belirgin hale gelmiştir: Bu kamplardan birincisi *biçimsel olmayan mantık* (*informal logic*) adı verilen bir araştırma alanının varlığını/meşruluğunu savunmaktadır. Bu grubun genel tezleri şu şekilde sıralanabilir: (1) İyi bir argüman hatalardan arındırılmış bir argümandır; (2) bir argümanda içerilen hatalar biçimsel hatalar ile biçimsel olmayan olarak ikiye ayrılır ve (3) biçimsel hataları *biçimsel mantık*(?) soruştururken biçimsel olmayan hataları, iyi bir argümanın ölçütlerini soruşturan, mantığın bir alt disiplinini oluşturan ve *biçimsel olmayan mantık*(?) olarak adlandırılan bir disiplin soruşturur. Bazen biçimsel olmayan mantık hareketi olarak da adlandırılan bu grup geçtiğimiz kırk yılda arkasında bu çalışmada listelenemeyecek kadar büyük bir literatür bırakmıştır.

Buna karşıt olarak her ne kadar farklı öncüllerden yola çıksalar da sonuç olarak *biçimsel olmayan mantık* adı altında devam eden çalışmalar hakkında şüpheli bir yaklaşım sergileyen, belki de yukarıda andığımız sorunlara tatmin edici yanıtlar bulunamamış olması sonucu genel olarak biçimsel olmayan mantık adı altında bağımsız bir disiplinin olamayacağını veya böyle bir alandan söz etmek mümkünse bile bu alanın genel olarak mantığın bir alt-disiplini oluşturamayacağını savunan karşıt bir gruptan da söz etmek mümkündür. Örneğin günümüz ünlü mantıkçılarından Jaakko Hintikka bir makalesinde biçimsel olmayan mantık kavramı hakkında “[b]içimsel olmayan mantıktan söz eden filozofların niyetlerine büyük sempati duyuyorum; ancak yaptıkları şey hakkında ‘mantık’ terimini kullanmalarının [yaptıkları şeye] bir açıklık kazandırdığını düşünmüyorum” yorumunu yapmıştır (1985: 3). Benzer şekilde biçimsel olmayan mantık hakkında (adını anmadan) genel olarak yıkıcı eleştirilere yer verdiği ünlü bir makalesinde Gerald J. Massey (1995) genelde ve açıkça bir *hatalar biliminden* söz edilemeyeceğini, özelden ve örtük olarak ise biçimsel olmayan mantığın bir disiplin oluşturmadığını temellendirmeye çalışmıştır. Dönemindeki argümantasyon alanına ilişkin pedagojik ve akademik yayınlarda ortaya koyulan *biçimsel olmayan hatalara* ilişkin taksonomik sınıflandırmaların ve bu yapıtlarda hatalı bir argümanın neden hatalı sayılması gerektiğine ilişkin açıklamaların çok çeşitliliğine vurgu yapan Massey, makalesinde işaret ettiği bu durumu, ortak ve genel bir *hata kuramının* mevcut olmadığı tespiti için bir kanıt olarak ileri sürer. Bir ortak ve genel hata kuramının mevcut

olmaması ise biçimsel olmayan mantığın bilimselliği veya disiplinliliği açısından önemlidir. Çünkü Massey'ye göre bir araştırma alanının bilim veya en azından disiplin sayılabilmesi için bu alanı yöneten, çalışmalara yön veren, taksonomik sınıflandırmaları ona göre yaptığımız genel bir kurama sahip olmamız gerekir. Argüman hataları üzerine yapılan araştırma ve soruşturmalarda ise böyle bir kuramdan söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla argüman hatalarını (ne ki bu noktada Massey biçimsel veya biçimsel olmayan hatalar arasında bir ayırım yapmaz) konu eden bir *bilimden* (örneğin biçimsel olmayan mantıktan) söz etmek mümkün değildir (1995: 159-160).

Massey'nin itirazlarına çok yakın bazı görüşler daha açık bir biçimde John Woods tarafından da ileri sürülmüştür. Tıpkı Massey gibi alandaki yapıt ve yaklaşım bolluğuna işaret eden Woods, bu durumun en iyi açıklaması olarak alana ilişkin iyi (doyurucu) yapıtların kötü yapıtlara göre az olmasından gelen bilimsel memnuniyetsizliği gösterir (2000: 160). Woods'a göre biçimsel olmayan mantığın bir disiplin olduğundan bahsedebilmek için bu alanda araştırma yapan düşünürler en azından şu hedeflere ulaşan ortak ve genel bir kurama ulaşılabilir: (1) Biçimsel olmayan mantığın ne tür veya türlerdeki argümanlarla ilgilendiğinin belirttik kılınması veya farklı bir deyişle belli bir sınırlama getirebilmesi; (2) ilk hedefe ulaşıldığında sınırlanan bu argüman veya argüman türleri için "iyi argüman" tasarımının yapılabilmesi (2000: 148). Bu ikinci hedefe Woods'a göre şöyle ulaşılır: Varsayalım ki iyi bir argüman *ikna edici* (veya başka temel bir özelliğe sahip) bir argüman olsun; (2a) kuram *ikna ediciliğin* şartlarını iyi belirtip, neden bu şartların seçildiğini de gerekçelendirebilmelidir ve (2b) varsayalım ki *ikna ediciliğin* şartları örneğin öncül ve sonuç arasında ilgi olması, argümanın sağlam temellere sahip olması ve öncüllerin kabul edilebilirliği gibi bazı şartlar (veya başka şartlar) olsun; kuram bu şartların ne zaman sağlandığına ilişkin alt-kuramlara da sahip olmalıdır (2000: 149). Diğer taraftan Woods'a göre biçimsel olmayan mantık alanında araştırma yapanlar bu şartları ortaya koydukları geniş literatüre rağmen sağlayamadığından, biçimsel olmayan mantığın bir disiplin olduğundan bahsedilemez. Woods'a göre bu temelde biçimsel olmayan mantık mevcut haliyle en fazla bir *araştırma programı* olabilir (2000: 160).

Hem birinci grupta hem de ikinci grupta karşı çıkılabilecek bazı görüşler yer almaktadır. Bu çalışmada öncelikle (A) mantıkta biçimsel ile biçimsel olmayan ayırımının, *biçimsel olmayan mantık* gibi bir terimi kullanmak için yeterince açık olmadığı eleştirisi temellendirilmeye çalışılacaktır (bu eleştiri *biçimsel* ile *mantıksal* terimlerini sanki eş anlamlıymış gibi kullanan düşünürler için de geçerlidir). Bu iddia biçimselleştirilen yargıların ve akıl yürütmelerin mantığın tarihsel gelişim sürecinde fiilen değişmiş olması ve gelecekte de değişmesinin her zaman mümkün olması temelinde temellendirilmeye çalışılmıştır. Ardından (B) ikinci gruba karşıt olarak da bir argümantasyon alanının (bu alan günümüzde her ne kadar iyi kurulmuş olmasa da) mantık bilimi içinde bir disiplin olarak kurulabileceği iddiaları temellendirilmeye çalışılacaktır.

I.

Bugün biçimsel olmayan mantık kavramı etrafında yürütülen akademik çalışmaların ve pedagojik yapıtların anlamlı bir çoğunluğu “biçimsel olmayan hata” (*informal fallacy*) kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bakımdan, soruşturmaya bu kavram hakkında bazı notlar düşerek başlamanın faydası bulunuyor. Bir A akıl yürütmesinde biçimsel olmayan bir hatanın bulunduğunu iddia etmek (1) bu A akıl yürütmesinde hata olduğunu ve (2) bu hatanın A akıl yürütmesinin mantıksal biçiminden kaynaklanmadığını iddia etmek demektir. Ben bu noktada sorgulamamız açısından önemli gördüğüm bir konuya işaret ederek, 2'nin sorunlu olduğunu ve dolayısıyla biçimsel olmayan hata kavramının temelde sorunlu bir kavram olduğunu göstermeye çalışacağım.

Öncelikle kolayca görülebileceği gibi 2. iddia, biçimsel olmayan olarak değerlendirilen hatalar barındıran akıl yürütmelerde, hatanın akıl yürütmenin mantıksal biçiminden kaynaklanmadığı sonucuna götürmektedir. Böylece bu anlayışa göre:

Çocuk sütü içtiyse, çocuk doymuştur. ($P \rightarrow Q$)

Çocuk doymuş. (Q)

O halde çocuk sütü içmiştir. (P)

gibi bir akıl yürütme ile

Rakiplerimiz A olduğunu düşünüyor.

Rakiplerimiz A olduğunu düşünüyorsa A yanlıştır.

O halde A yanlıştır.

gibi bir akıl yürütme arasında belirli farklar bulunduğunu, öncekindeki hatanın akıl yürütmenin biçiminden kaynaklandığını ve dolayısıyla hatanın biçimsel bir hata olduğunu, sonrakindeki hatanın ise akıl yürütmenin biçiminden kaynaklanmadığını ve dolayısıyla biçimsel olmayan bir hata içerdiğini kabul etmemiz gerekiyor.

Şimdi, bu anlayışın bazı ciddi sorunları bulunuyor. Gerçek şu ki günümüz itibariyle her ne kadar geniş bir mantık felsefesi literatürüne ve görece gelişmiş mantık sistemlerine sahip olsak da kimse biçimsel akıl yürütmeler ile biçimsel olmayan akıl yürütmeler arasındaki kaplamsal sınırı mutlak anlamda belirleyebilecek bir durumda değildir. Peki, neden? Kanımızca bu durumun iki temel nedeni bulunmaktadır: (1) Akıl yürütmeleri biçimsel olarak sorgulamak ile biçimsel olarak sorgulamamak temelde bir tercih konusudur ve (2) bugün ilk bakışta biçimsel ve biçimsel olmayan olarak görülen akıl yürütmeler arasındaki sınır mantığın tarihsel gelişiminin bir sonucudur; dolayısıyla bu sınırın değişmesi her zaman mümkündür.

Şimdi, birinci iddia şu basit örnekle açıklanabilir: Hepimizin belirli bir kişinin belirli bir olayda kısmen veya tamamen suçlu olmasına ilişkin bazı mantıksal sezgileri veya kullanılan sözcüklerin anlamından gelen bir anlayışı vardır. Örneğin bir kişinin belirli bir olayda “kısmen suçlu” olmasından kişinin bu olayda “tamamen suçsuz olmadığı” sonucunu çıkarmaya çoğu kişinin karşı çıkmayacağını düşünüyorum. Şimdi, eğer istersek bir tercih sonucunda bu konudaki mantıksal sezgilerimizi veya kullanılan

sözcüklerin anlamından gelen anlayışımızı biçimselleştirdiğimiz bir biçimsel dil kurabiliriz:

Kısmen suçsuz \leftrightarrow Tamamen suçlu değil ($K-S \leftrightarrow \neg TS$)

Tamamen suçsuz \leftrightarrow Kısmen dahi suçlu değil ($T-S \leftrightarrow \neg KS$)

Kısmen suçlu \leftrightarrow Tamamen suçsuz değil. ($KS \leftrightarrow \neg T-S$)

Tamamen suçlu \leftrightarrow Kısmen dahi suçsuz değil ($TS \leftrightarrow \neg K-S$)

Dahası “Ö öznesi P olayında kısmen suçludur” “ $KS(\ddot{O}:P)$ ”, “Ö öznesi P olayında tamamen suçsuz değildir” “ $\neg T-S(\ddot{O}:P)$ ”, “Ö öznesi hem P hem de Q olayında kısmen suçludur” “ $KS(\ddot{O}:P \wedge Q)$ ”, veya “Ö öznesi hem P olayında hem de Q olayında tamamen suçsuz değildir” “ $\neg T-S(\ddot{O}:P \wedge Q)$ ” gibi daha karmaşık önermeleri de biçimsel dil içinde biçimselleştirebilir ve hatta bunların eşdeğerliliklerini yukarıdaki kurallar temelinde belirtebiliriz:

$KS(\ddot{O}:P) \leftrightarrow \neg T-S(\ddot{O}:P)$

$KS(\ddot{O}:P \wedge Q) \leftrightarrow \neg T-S(\ddot{O}:P \wedge Q)$

Ek olarak bu biçimsel dili bazı kiplik operatörleriyle genişletmek yoluyla ifade gücünü artırabiliriz de: “Ö öznesinin hem P hem de Q olayında tamamen suçlu olması imkansızdır” “ $\neg \diamond \neg T-S(\ddot{O}:P \wedge Q)$ “. Bizim bu noktada (eğer bu çıkarımları biçimsel olarak çalışacaksa) yapmamızın zorunlu olduğu şey, mantıksal sezgilerimizi veya kullanılan sözcüklerin anlamından gelen anlayışımızı yeterince açık biçimsel çıkarım kuralları olarak ortaya koymak ve çıkarım yapmaya uygun bir notasyon belirlemektir. Böylece bir *biçimsel suç mantığı* sistemi elde edebilir, bu türden çıkarımları biçimsel olarak da yapabilir ve soruşturabiliriz. Peki, böyle bir tercihin sebebi ne olabilir? Elbette pek çok sebep sıralanabilir. Bu çıkarımlar hakkında daha açık bir görüşe sahip olmak, bu tür önermelerde neyin neyden çıktığını sabitlemek, çıkarım sürecini mekanikleştirerek karmaşık çıkarımlarda kolaylık sağlamak, vb.. Ancak unutulmaması gereken bir şey bulunuyor ki sebep ne olursa olsun bu türden çıkarımları bu şekilde biçimsel olarak çalışmak, mantıksal soruşturmanın zorunlu bir özelliği değil, yalnızca yararlı amaçları olan bir tercihtir. Biz bu çıkarımlar üzerinde biçimsel bir dil kurmadan da çalışabiliriz.

Aynı şekilde bir tarihsel soruşturma, biçimsel bir akıl yürütme ile biçimsel olmayan bir akıl yürütme arasındaki kaplamsal sınırın sanıldığı kadar açık olmadığını gösterecektir. İnsanlar en eski dönemlerden beri, örneğin Aristoteles’in yaşadığı çağdan önce dahi, “Bütün insanlar ölümlüdür ve Sokrates insandır; o halde Sokrates ölümlüdür” şeklinde bir çıkarımı yapabiliyordu. Hatta bunun meşru bir çıkarım olduğuna ilişkin anlayışları da bulunuyordu. Aynı şekilde, “Hiçbir insan ölümsüz değildir ve Sokrates insandır; o halde Sokrates ölümlüdür” şeklindeki bir çıkarımın meşru bir çıkarım olmadığı konusunda anlayışları vardı. Diğer taraftan bu türden geçerlilikleri “bütün”, “bazı”, “hiçbir” gibi kavramların anlamına dayanan kategorik çıkarımların hepsini ortaya çıkarmak ve bunlardan iyi figürlere (formlara) sahip olanlar ve iyi figürlere sahip olmayanları ortaya koyarak bir kategorik tasım kuramı ortaya koyulması, böylece (her ne kadar günümüzdeki gibi katı biçimde olmasa da) bu çıkarımların mekanikleştirilmesi

ilk olarak Aristoteles'in çalışmalarıyla mümkün olmuştur. Sonraki yüzyıllar ise Aristoteles'in kategorik tasım mantığında hangi çıkarım geçerli olduğu ve hangi çıkarımın geçerli olmadığına ilişkin denetlemeleri yapmayı kolaylaştıracak pek çok mekanik karar verme yönteminin (örn: *Barbara Celarent Darii Ferio* yöntemi, Buridan'ın mantıksal dağılma kuralları, Ven şeması, vb.) ortaya çıkışına şahit oldu ve bu yöntemler mantığın her geçen zaman daha fazla biçimselleşmesine yol açtı. Diğer taraftan bilindiği üzere, Aristoteles'in tasım mantığının yetersiz kaldığı pek çok çıkarım türü bulunuyordu. Bağntılar üzerine yapılan çıkarımlar bu örneklerden yalnızca biridir. Örneğin Harry J. Gensler'in (2010: 357)'de belirttiğine göre Augustus De Morgan bir defasında kendi yaşadığı zamanlarda (1806-1871) mantık biliminin "[b]ütün köpekler hayvandır; o halde bütün köpek başları hayvan başlarıdır" biçimindeki bir çıkarımın geçerliliğini biçimsel olarak denetlemekten dahi aciz olmasından yakınmıştır. Eğer Gensler'in belirttiği olay doğruysa bu durum, De Morgan'ın bu çıkarımın mantıksal olarak geçerli olduğunu sezgisel olarak *gördüğünü* fakat mevcut mantık sistemiyle bunu *gösteremediğini*, diğer bir ifadeyle *tanımlayamadığını* gösterir. Günümüzde ise bunu yapmak Frege, Russell ve Peirce'in çalışmaları sayesinde, basit bir *bağıntı* denkleminde çoktan mümkün olmuştur¹. Yani bu türden çıkarımlara ilişkin sezgilerimiz de çoktan biçimselleştirilebilir ve biçimsel olarak denetlenebilir hale gelmiştir. Bu noktada şunu sormak gerekiyor: De Morgan akıl yürütmesini zamanındaki mantığı kullanarak biçimsel olarak denetleyemezken veya akıl yürütmesinin hesabını biçimsel olarak veremezken, birinci seviye mantığın ortaya çıkışıyla bu akıl yürütme biçimsel olarak denetlenebilir hale gelmişse De Morgan'ın akıl yürütmesini o çağda "biçimsel olmayan" bir akıl yürütme sayıp, 20. yüzyıldan itibaren "biçimsel" bir akıl yürütme olarak mı değerlendirmeliyiz?

Yine insanlar çok uzun zamandır "Eğer geçmişte bir dönemde (*P*) Fransız Devrimi olduysa (*d*), geçmişte hiçbir zaman ($\neg H$) Fransız Devrimi'nin olmaması durumu ($\neg d$) söz konusu değildir" " $Pd \rightarrow \neg H-d$ " veya "Gelecekte her zaman (*G*) güneş doğacaksa (*d*), gelecekte herhangi bir dönemde (*F*) de güneş doğacaktır (*d*)" " $Gd \rightarrow Fd$ " çıkarımlarına benzer çıkarımlar yapabilmiştir ve belki mantıksal sezgileri ile veya kullanılan sözcüklerin anlamından gelen anlayışları sayesinde bu çıkarımların geçerli olduğunu da görmüştür diye düşünüyorum. Diğer taraftan bu türden sezgilerimizin veya anlayışlarımızın biçimselleştirilmesi yoluyla bu çıkarımlar üzerine hem biçimsel olarak çalışma yapmak, hem geçerliliklerinin biçimsel olarak denetlenmesi 20. yüzyılda Arthur Norman Prior ve Hans Kamp gibi düşünürlerin *zaman mantığı* (*temporal logic*) üzerine biçimsel çalışmaları sonucunda mümkün olmuştur². Peki, o halde bu türden çıkarımlarımızın temelindeki akıl yürütmeleri 20. yüzyıldan önce biçimsel olmayan akıl yürütmeler olarak sayıp 20. yüzyıldan itibaren biçimsel akıl yürütmeler olarak mı değerlendirmeliyiz?

¹ Bu konuda basitçe şunu denetlemek yeterlidir: " $\forall x(Kx \rightarrow Hx) \therefore \forall x[\exists y(Ky \wedge Bxy) \rightarrow \exists y(Hy \wedge Bxy)]$ "

² Anthony Galton'ın Stanford Çevrimiçi Felsefe Sözlüğü'ndeki "Temporal Logic" makalesi (Galton 2008) bu biçimsel sistem konusunda iyi bir giriş yazısı olarak görülebilir.

Dahası, insanlar en eski zamanlardan bu yana geçerliliği zorunluluk ve olasılık kavramlarının anlamlarına dayanan çıkarımlarda bulunmuştur. Örneğin, “Zorunlu olarak eğer yağmur yağarsa, yerler ıslanır ve yağmurun yağması olasıdır; o halde yerlerin ıslanması da olasıdır” veya “Olasılıkla yağmur yağarsa yerler ıslanır ve yağmurun yağması zorunludur; o halde yerlerin ıslanması da zorunludur” gibi çıkarımlar bunlardan bazılarıdır. Ek olarak yine sezgilerin veya kullanılan sözcüklerin anlamından gelen anlayışların sayesinde birinci akıl yürütmenin geçerli, ikincisinin ise geçersiz ve dolayısıyla hatalı olduğunu *gördüklerini* düşünüyorum. Diğer taraftan bu akıl yürütmelerin biçimsel bir dil içinde, biçimsel olarak soruşturulması, yine 20. yüzyılda C. I. Lewis, Ruth Barcan ve Saul Kripke gibi isimlerin çalışmalarıyla mümkün olmuştur. O halde bu türden çıkarımlarımızın temelindeki akıl yürütmeleri 20. yüzyıldan önce biçimsel olmayan akıl yürütmeler olarak sayıp 20. yüzyıldan itibaren biçimsel akıl yürütmeler olarak mı saymalıyız?

Bu konuda matematik alanında da özgün örnekler bulunmaktadır. Bilindiği üzere Öklid geometrinin ilk aksiyomatik sistemini kurmuştu. Şimdi, bu sistem üzerinde son zamanlarda yapılan bazı araştırmalar aksiyom ve postüladan yola çıkarak teoremlere doğru yapılan kanıtlamalarda kullanılan akıl yürütmelerin bazılarının Öklid’in yaşadığı dönemde belirli bir mantıksal biçime sahip olmadığını göstermektedir. Öklid’in en büyük asal sayı diye bir şeyin olamayacağına ilişkin dolaylı kanıtlamasını inceleyelim:

1. n en büyük asal sayıdır. [Yanlışlığı gösterilecek varsayım]
2. n 'ye eşit veya küçük olan bütün asal sayıların çarpımlarını ele alalım ve buna bir 1 ekleyelim. Bu işlem yeni bir y sayısını vermektedir, yani

$$y = (2 \times 3 \times 5 \times 7 \times \dots \times n) + 1$$
3. Eğer y 'nin kendisi bir asal sayıysa, n en büyük asal sayı olamaz; çünkü y gayet açıklıkla n 'den büyüktür.
4. Eğer y bölünebilir (yani asal olmayan) bir sayıysa, n yine de en büyük asal sayı değildir; çünkü y bölünebilir olduğundan z diye gösterilebilen bir asal böleni olması gerekir. Üstelik z , 2, 3, ..., n gibi tüm asal sayılardan farklı olmalıdır; yani z , n 'den büyük bir asal sayı olmalıdır.
5. Ancak y ya asaldır ya da bölünebilir.
6. Demek ki n en büyük asal sayı değildir.
7. En büyük asal sayı yoktur.” (Nagel & Newman 2008: 29-30)

Şimdi, bu kanıtlamada 5. önermeyi elde ederken kullanılan akıl yürütme “ y ’dir ya da değil p ’dir” (p önerme değişkenidir) şeklindeki mantık yasası üzerinde kullanılan “önerme değişkenleri için yerine koyma kuralı” olarak bilinen çıkarım kuralının uygulanmasıdır. Diğer taraftan en azından Öklid’in yaşadığı dönem için bu akıl yürütme belirtik veya belirli bir form kazanmış bir akıl yürütme değildi. Bu konuda Nagel ve Newman şu yorumu yapmıştır: “(...) Eukleides’inki gibi görece basit kanıtlamalar bile ancak son yüzyıllarda geliştirilen mantıksal kuramı gerektirmektedir. (...) çok basit matematik usulamalarda kullanılan birçok çıkarım ilkesinin bile hesabının verilmesinde geleneksel mantık yetersiz kalıyordu.” (2008: 30-31). Nagel ve Newman’ın ifade ettiği mantıksal kuram bugün modern mantığa temel olan kuramlardan *niceleme kuramı* olarak bilinen kuramdır ve Nagel ve Newman burada,

Öklid'in yaşadığı dönemde belirli bir mantıksal biçime sahip olmayan önerme değişkenleri için yerine koyma kuralının ancak modern zamanlarda niceleme kuramı ortaya koyulduktan sonra, bu kuram dahilinde bir mantıksal biçim kazandığını ifade etmektedir. Şimdi bu tarihsel durum sonucunda şu soruyu sormak gerekiyor: 5. önermenin kanıtlanmasına temel olan bu akıl yürütmeyi Öklid döneminde biçimsel olmayan bir akıl yürütme; modern zamanlarda ise biçimsel bir akıl yürütme olarak değerlendirmeliyiz? Bu örnekte de açıkça görüldüğü gibi bugün elimizde olan şey yine özünde biçimsel veya özünde biçimsel olmayan akıl yürütmeler değil, henüz biçimselleştirdiğimiz veya henüz biçimselleştiremediğimiz akıl yürütmelerdir.

Bu türden tarihsel veriler, bir yandan biçimsel akıl yürütmeler ile biçimsel olmayan akıl yürütmeler (ve elbette biçimsel hatalar ile biçimsel olmayan hatalar) ayrımının pek de belirli ve keskin olmadığını ve bir yandan da günümüz mantık bilimindeki biçimselleştirilmiş ve biçimselleştirilmemiş kısımların mevcudiyetinin tarihsel bir sonuç olduğunu göstermektedir. Gerçekten de mantık tarihinin büyük bir bölümü, mantıksal sezgilerimizin adım adım biçimselleştirilmesi yoluyla biçimsel dillerin kuruluşu ve bu biçimsel diller üzerinde kuramsal olarak (örneğin *model-kuramsal* ve *ispat kuramsal*) olarak çalışılması süreci olarak geçmiştir diyebiliriz. Bunun sonucunda ortaya çıkan durum şudur ki, elimizde olan şey tarihsel süreç içerisinde biçimselleştirebildiğimiz akıl yürütmelerimiz ile henüz biçimselleştiremediğimiz veya biçimselleştiremediğimiz akıl yürütmelerdir; birbirlerinden keskin sınırlarla ayrılmış, özünden biçimsel veya özünden biçimsel olmayan akıl yürütmeler değil. Bugün henüz biçimselleştiremediğimiz ve dolayısıyla geçerliliğinin hesabını herhangi bir biçimsel mantık sistemi içinde veremediğimiz ancak geçerliliğini veya geçersizliğini sezgi veya anlama gibi yollarla *gördüğümüz* bir akıl yürütmenin, gelecekte bir mantık sistemi içinde geçerliliğini gösteremeyeceğimizi düşünmek için iyi bir neden bulunmuyor. Neden bugün mantıksal bir biçime sahip olmadığını düşündüğümüz bir akıl yürütmenin gelecekte bir mantıksal biçime sahip olabileceğini düşünmeyelim? Bu konuda bir örnek olarak aşağıdaki eylem bildiren yargılar içeren bir **A1** çıkarımını sunmak istiyorum:

(A1)

1. Öğretmen yazılı kağıtlarını hızla okudu.

O halde öğretmen yazılı kağıtlarını okudu.

A1 örneğinin meşru, geçerli bir çıkarım olduğu (sezgisel olarak) açıktır. Şimdi, temel soru şu: Bu çıkarımın geçerliliğini biçimsel olarak nasıl gösterebiliriz? Gerçek şu ki eylem bildiren cümlelerin mantıksal biçiminin ne olduğu, daha gevşek bir dille ifade edersek onların nasıl en ince ayrıntısına kadar biçimselleştirilebileceği sorunu özellikle analitik gelenekte eski bir tartışma konusudur³. Donald Davidson bu türden çıkarımların biçimsel olarak yapılabilmesi için (2001 [1967]: 118-119)'da şuna benzer biçimde yapılabilecek bir yargı analizini önermiştir:

³ Bu konuda Donald Davidson'ın, sorunu çözmek amacıyla kendinden önce Anthony Kenny, Roderick Chisholm, Georg Henrik von Wright ve Hans Reichenbach gibi filozoflar tarafından ortaya koyulmuş çözümlerini tartıştığı ve en sonunda kendi çözüm önerisini tanıttığı "Eylem Yargılarının Mantıksal Biçimi" makalesi (2001 [1967]) özel olarak incelenebilir.

1. Öyle bir *x olayı* vardır ki, bu *olay* öğretmenin sınav kağıtlarını okuduğudur ve bu *olay* hızlıdır.

$\exists x$ [okudu (öğretmen, sınav kağıtları, x) \wedge hızla(x)] (x olayları niceler)

$\exists x$ (Oökx \wedge Hx)

Bu analiz yukarıdaki akıl yürütmenin geçerliliğinin biçimsel olarak denetlenmesini de sağlayabilmektedir⁴. Yine de bu analiz kusursuz bir analiz olduğuna ilişkin şüpheler de bulunmaktadır. Örneğin Davidson'ın analizinde *olayların* varlık niceleyicisiyle nicelenmesi felsefi olarak tartışmalı bulunmuştur (Stoecker 1993: 281; Massey 1995: 165). Dolayısıyla bu analizin, bu türden yargıların mantıksal biçimini ve dolayısıyla bu türden çıkarımların da mantıksal biçimini gerçekten ele geçirip geçirmediği tartışmalıdır. Günümüzde ise eylem yargılarının mantıksal biçimi konusu hala bir sorun olarak devam etmektedir. Diğer taraftan Davidson'ın analizi üzerinde dikkatli bir düzenleme ile veya başka bir dikkatli düşünürün daha derin görüşleriyle bu türden çıkarımların mantıksal biçiminin tam olarak ele geçirilemeyeceğini düşünmemizi sağlayacak somut bir neden bulunmuyor. Dahası eylemler üzerine mantıksal çalışmalar, bugün hem mantıkçıların hem dilbilimcilerin hem de (yapay zeka üzerine çalışan) bilgisayar bilimcilerin katkısıyla artan bir hızla devam etmektedir. Örneğin bugünlerde geliştirilmekte olan bir *eylem mantığından* (*logic of action*) bile bahsedilmektedir (Seegerberg v.d. 2013). Şimdi, bu temellerle (bugün tartışmasız bir analize ve dolayısıyla tartışmasız bir biçime sahip olmayan) aşağıdaki çıkarımı inceleyelim:

(A2)

8. Öğretmen yazılı kağıtlarını hızla okudu.

O halde öğretmen yazılı kağıtlarını dikkatsizce okudu.

Şimdi eğer bu çıkarımda bir hata *görürsek*, çıkarımda içerilen *eylem ifadelerinin* bugün tartışmasız bir biçiminin olmaması sonucu, bu çıkarımdaki hatanın biçimsel olmayan bir hata olduğunu mu kabul etmemiz gerekir? Peki, gelecekte bütün eylem bildiren cümleleri biçimselleştirebileceğimiz, çıkarım kuralları biçimsel kurallarla apaçık biçimde ortaya koyulmuş bir biçimsel sistem, örneğin biçimsel bir eylem mantığı sistemi geliştirildiğinde ve bu çıkarımın geçersiz bir çıkarım olduğunu biçimsel yollarla *gösterebildiğimizde*, bu hatanın bugün biçimsel bir hata olmadığını kabul ederken, gelecekte biçimsel bir hata olduğunu mu kabul etmemiz gerekir?

Son olarak, mevcut tarihsel verilere şunu da eklemek gerekiyor ki, günümüzde bilgisayar bilimi biçimsel ve biçimsel olmayan akıl yürütme tarzları ayırımı iyice muğlaklaştırmıştır. Örneğin biçimsel olmayan mantık konusunda (kanımızca) en olgunlaşmış çalışmaları ortaya koymuş olan Douglas Walton (1999: 435)'te "biçimsel olmayan mantık" terimini, biçimsel olmayan akıl yürütmeleri araştıran bir alanın adı olarak tanıtırken, yakın bir zamanda (2008) artık bu adlandırmanın uygun bir

⁴ Davidson'ın eylem yargılarına ilişkin yargı analizinin kusursuz bir analiz olduğunu kabul edersek kolayca görülebileceği gibi (A1) gibi bir çıkarımın geçerliliğini kanıtlamak şu biçimsel çıkarımın geçerliliğini denetlemekle mümkün olur: $\exists x(Oökx \wedge Hx) \therefore \exists x(Oökx)$ (x değişkeni *olaylar* üzerinde değişmektedir)

adlandırma olmadığına işaret etmiştir: Argümanları analiz eden ve onları sınyayan bilgisayar sistemlerinin, örneğın programların ortaya çıkışı, bu adlandırma hakkında bazı soru işaretleri ortaya çıkarmıştır. Çünkü argümanlar, gündelik yaşamdakiler de dahil, her ne kadar biçimsel olmayan bir tarzda görünsede aslında bilgisayarlar sayesinde sınyanmalarını sağlayan bir biçime sahiptir. Ancak bunun yanında argümanlar (Walton'ın bilgisayarlar tarafından sınyanamayacağını düşündüğü) pragmatik unsurlara da sahiptir. Bunun sonucunda argümanlar bilgisayarlar tarafından sınyanabilir ve sınyanamaz olan unsurlardan oluştuğı için günümüzde “biçimsel olmayan mantık” yerine “yarı-biçimsel mantık” adlandırmasını kullanmak Walton'a göre daha uygun hale gelmiştir (2008: xiii).

Yukardaki verilerin açıkça gösterdiği üzere, günümüzde elimizde olan şey özünden biçimsel olan akıl yürütmeler (ve biçimsel hatalar) ile özünden biçimsel olmayan akıl yürütmeler (ve biçimsel olmayan hatalar) değil, mantığın tarihsel süreci sonucunda henüz biçimselleştirebildiğimiz ve henüz biçimselleştiremediğimiz akıl yürütmelerdir. Mantıkçılar tarihsel olarak belirli bir t zamanda bir ϕ öznesinin ileri sürdüğü somut bir a akıl yürütmesini sorgulamak yerine, tekil bir argümanı geçerli ve başka tekil bir argümanı geçersiz kılan genel ve soyut mantıksal akıl yürütme biçimlerini veya daha bilindik bir ifadeyle mantık formlarını aramayı pek çok farklı sebeple tarihsel olarak daha fazla tercih etmiştir. Öyle ki bunlardan biçimsel olarak geçerli olanlarını örneklendiren her tekil argüman geçerliiyken, biçimsel olarak geçersiz olanlarını örneklendiren her tekil argüman geçersiz olsun. Diğer taraftan günümüzde her yargının ve ek olarak her akıl yürütmenin mantıksal biçimini keşfetmemiş olmamız olgusunun bir sonucu olarak, pek çok argüman türüne de mevcut durumda bir biçim öngörülememektedir. Günümüzde **A2**'ye benzer çıkarımlar ile geçmiş dönem için verdiğimiz diğer örnekler bu durumu örneklendiren örneklerdir ve biçimsel ile biçimsel olmayan hata kavramlarını birbirlerinden keskin çizgilerle ayıramayacağımızı gösterir.

II

Birinci bölüme ulaşmış olduğumuz sonuç, başlangıcından itibaren “biçimsel olmayan hatalara”(?) yoğunlaşmış olan biçimsel olmayan mantığın “biçimsel olmayan” kısmının sıkıntılı olduğunu, dolayısıyla bu kavramın pek de makul bir kavram olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan bu çalışmada geçici bir süre biçimsel ve biçimsel olmayan akıl yürütmelerin ve hataların gerçekten birbirlerinden keskin çizgilerle ayrıldığını varsayalım. Yine de bu defa başka bir sıkıntı açığa çıkıyor: Biçimsel olmayan mantık kavramının, Jaakko Hintikka'nın da işaret ettiği gibi, “mantık” kısmı. Bu sorunu açık kılmak amacıyla biçimsel olmayan hata kavramının kavram analizine geri dönelim:

Bir **A** akıl yürütmesinde *biçimsel olmayan hata* vardır $=_{Tnm}$ (1) Bu **A** akıl yürütmesinde hata bulunuyorsa ve (2) bu hatanın kaynağı, **A** akıl yürütmesinin mantıksal biçimi değilse.

Dikkat edilebileceğı gibi bu hiç de bilgilendirici bir analiz değil: Hatanın nereden kaynaklanmadığını belirtse de nereden kaynaklandığını bildirmiyor. Bu nedenle tanıma üçüncü bir unsur veya gerek şart eklemenin faydası bulunuyor:

(3) Bu hata belirli bir Φ kaynağından kaynaklınırsa.

Böylece bu analiz genişletilmiş haliyle şunu ifade eder: Argüman geçerli bir biçime sahiptir; fakat argümanın biçiminin dışında, argümanda içerilen bir Φ kaynağında hata bulunmaktadır. Ayrıca bu genişletilmiş analiz, biçimsel olmayan hatanın bir hata olmasının epistemik temelini argümanın biçiminden uzaklaştırıp Φ gibi belirli bir kaynağa yönelir.

Peki, Φ kaynağı ne olabilir? Genel bir yaklaşıma göre Φ kaynağı argümanın *kabul edilebilir öncüllere* sahip olmamasıdır. Böyle bir yaklaşım örneğin görece yakın bir zamanda James B. Freeman tarafından epistemik bir çerçeve içinde sunulmuştur. Freeman'a göre "[m]antık geleneksel olarak, öncüller ile sonuç arasındaki bağlantıyla ve dolayısıyla gerekçelendirmenin aktarımı konusuyla ilgilenmiştir. Biçimsel olmayan mantık ise öncüllerin tarafımızca kabul edilebilirliği sorusunu, yani bir argümanın temel öncüllerine inanmak veya onları kabul etmek için gerekçemizin olup olmadığı sorusunu ortaya çıkarmaktadır" (2005: X). Böylece Freeman, biçimsel olmayan mantık kavramını, iyi bir argümanda kabul edilebilir öncüllerin nasıl olması gerektiğine ilişkin ölçütü *epistemik* olarak soruşturan bir alan olarak tanıtmıştır. Bu temelde Freeman, yapıtında iyi bir argümanın öncülleri için *kabul edilebilirlik ölçütünün* ne olması gerektiği konusunda geniş bir soruşturma yapmış ve genel olarak temelci ve epistemik içselci cevaplara ulaşmıştır.

Bu yaklaşım kapsayıcı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de iyi olmayan çoğu argümanda, (biçimsel ve biçimsel olmayan akıl yürütme tarzları arasında keskin bir çizgi olduğu şeklindeki tartışmalı tezi varsayarsak ve kendimizi birinci seviye mantığın sentaksıyla sınırlarsak) argüman biçimsel olarak her ne kadar geçerli olsa da, bu argümanın öncüllerinde çoğu kez duygulara yer verme, eş sesli sözcüklerin eş anlamlı olarak kullanılması, geleneği veya insan kalabalıklarını temel alma, rakip düşünerü karalama, alakasız bir otoriteye başvurma, aşırı genellemeye gitme, güçlü bir analogi kuramama vb. gibi pek çok unsur içerilir ve öncüllerin bu türden unsurları barındırmasının bir hata olması, iyi bir argümanın öncüllerinin kabul edilebilirliğini sağlayan ölçütlerle bağdaşmaması şeklindeki genel bir fikir altında temellendirilebilir.

Diğer taraftan şunu sormak gerekiyor: Bir argümanın öncüllerine ilişkin *kabul edilebilirlik ölçütünün* (ki bu ölçüt Freeman gibi epistemik çerçevede soruşturulabileceği gibi, Freeman'ın çerçevesinden çıkarsak, etik çerçevede de soruşturulabilir) ne olduğunu soruşturmak ve tekil bir argümanın öncüllerini oluşturan yargıların bu ölçüte ne kadar uyduğunu sınamak ne ölçüde bir "mantık" soruşturması olabilir? Daha açık bir ifadeyle "biçimsel olmayan mantık" adı verilecek bir soruşturmayı, bir argümanda biçimden gelmeyen, öncüllerden gelen Φ hatalarının araştırılması, bu Φ hatalarının hata olmasının epistemik (veya Freeman'ın çerçevesinden çıkarsak, etik) olarak temellendirilmesi ve bu hataların farklı tekil argümanlarda nasıl ortaya çıktığının soruşturulması olarak tanımladığımızda, bu soruşturmalarda "mantık" nerededir? Böyle bir anlayış argümantasyon hatalarını soruşturma işini mantıksal zeminden çıkartıp daha çok epistemolojik (veya yine Freeman'ın çerçevesinden çıkarsak, etik) bir zemine kaydırmaz mı?

III

Önceki iki bölümde ortaya konan öncüller temelinde “(1) İyi bir argüman hatalardan arındırılmış bir argümandır; (2) bir argümanda içerilen hatalar biçimsel hatalar ile biçimsel olmayan hatalar olarak ikiye ayrılır ve (3) biçimsel hataları *biçimsel mantık*(?) soruştururken biçimsel olmayan hataları, iyi bir argümanın ölçütlerini soruşturan, mantığın bir alt disiplinini oluşturan ve *biçimsel olmayan mantık*(?) olarak adlandırılan bir disiplin soruşturur” şeklindeki anlayışın sorunlu bir anlayış olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Burada 1 nolu önerme kabul edilebilir bir önermedir. Diğer taraftan en azından bu çalışmada dikkat çekildiği haliyle 2’deki sorun, gündelik dilde, politik söylemde ve bilimsel alanda içerilen her yargının ve akıl yürütmenin mantıksal biçimini henüz ele geçirememiş olmamız, mantıksal biçimlerin keşfinin tarihsel sürece bağımlı olması ve bu durumun biçimsel ve biçimsel olmayan akıl yürütme tarzlarının arasındaki ayrımı muğlak kılmasıdır. 3. önermedeki sorun ise yine kısmen biçimsel ve biçimsel olmayan akıl yürütme tarzlarının arasındaki ayrımın tarihsel olarak muğlak olmasına, kısmen de argümanlarda biçimden gelmeyen, örneğin öncüllerden gelen hataların soruşturulması işinin ne kadar “mantıksal” bir soruşturma olabileceği sorununa dayanır. Sonuç olarak mantıkta biçimsel ile biçimsel olmayan arasındaki ayrım “biçimsel olmayan mantık” gibi bir terimi kullanmak için yeterince açık değildir.

Yine de biçimsel olmayan mantık kavramı sorunlu ve tartışmalı statüsüne rağmen çağdaş düşüncede kökleşmiş bir kavram haline gelip akademik ve pedagojik yayınlarda gün geçtikçe daha fazla kullanım alanı buldu. Soruşturmanın bu aşamasında işaret ettiğimiz bu durumun en iyi açıklamasının, mantığın bilindik modern gelişimi sürecinde gündelik dildeki ve politik söylemlerdeki argümanların yeterince ilgi görmemesinden ve bunun sonucu olarak mevcut yöntemlerin gündelik dil argümanlarının üstesinden gelememesinden doğan *hoşnutsuzluk* olduğunu ve dolayısıyla biçimsel olmayan mantık kavramının özünde *kuramsal* (*theory-laden*) bir kavram değil, *duygu yüklü* (*emotion-laden*) bir kavram olduğunu temellendirmeye çalışacağım.

Öncelikle iyi bilindiği gibi mantığın modern zamanlardaki gelişimi özellikle matematikçilerin veya matematiksel olarak eğitilmiş/matematiksel amaçlar taşıyan düşünürlerin (Boole, Frege, Russell, Peirce, Tarski vb.) eliyle gerçekleşmiştir. Mantığın bu şekilde gelişimi ise onun zaman içinde (1) daha fazla biçimselleşmesi ve (2) tümdengelimli akıl yürütme türünü daha fazla konu etmesi sonucunu getirmiştir. Diğer taraftan gündelik alanda, bilimsel (daha özelden doğa bilimleri) alanlarda ve politik söylemde kullanılan, sınıflandırılmış veya sınıflandırılmamış pek çok akıl yürütme tarzı bulunmaktadır. Bu sürecin ardından her ne kadar mantıkçılar özellikle 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren doğa bilimlerine uygun, daha özelden doğa bilimlerindeki kuramların keşif ve gerekçelendirme süreçlerine uygun mantığın ne olduğu sorunu etrafında tümdengelimli akıl yürütmelerin dışındaki (özellikle tümevarımsal) akıl yürütme biçimlerine de ağırlık vermeye başlamışsa da gündelik dildeki ve politik söylemlerdeki argümanların soruşturulması mantıkçılar tarafından diğerlerine göre daha fazla ihmal edilmiştir.

Gündelik dildeki ve politik söylemlerdeki argümanların mantıkçılar tarafından yeniden gündeme getirilmesi görece daha yakın tarihlerde, 1960’li yılların sonu ile

1970’li yılların başlarında, mantık derslerinde öğrencilerin düşünme yeteneklerini artırmak ve gündelik dildeki ve politik söylemlerdeki argümanların sınanması konusunda öğrencileri eğitmek amacıyla meydana gelmiştir (Blair 2009: 48). Diğer taraftan ilk başlarda giriş seviyesi bir biçimsel mantık eğitimi ile başlayıp ardından gündelik dildeki ve politik söylemlerdeki argümanların sınanmaya çalışılması olarak devam eden bu eğitimde bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır: Bu sıkıntılardan bazıları biçimsel olmayan mantık hareketinin savunucularından J. Anthony Blair tarafından (2009: 48-50)’de şöyle listelenmiştir: Gündelik dildeki argümanlarda farklı zaman (*tense*) yargılarının ve buyruk yargılarının kullanılması sonucu bu yargıların mantıksal formunu ortaya çıkarmanın zorluğu; gündelik dildeki argümanların o zamanki mantık ders kitaplarının kaldırılabileceğinden fazla karmaşık olması, eşdeyiyle çoğu zaman bir argümanda neyin tez, neyin karşı tez, neyin öncül olduğunu belirlemenin pek de kolay olmaması; çoğu zaman gündelik dildeki argümanların gizli varsayımları içermesi sonucu bu gizli varsayımları ortaya çıkarmanın mantıkçının işi olup olmaması konusundaki tartışmalar; son olarak bizim de II nolu bölümde temas etmiş olduğumuz “bir argümanda biçimden gelmeyen, öncüllerden gelen hataları sorgulamanın mantıkçının işi olup olmadığı” sorunu gibi sorunlar. Ortaya çıkan bu tür sıkıntılar çoğu mantıkçıyı modern biçimsel yöntemlerin ve ölçütlerin gündelik dildeki argümanları sınamak açısından hiç de yeterli olmadığı ve bu argümanları çözümlmek ve sınamak amacıyla *biçimsel olmayan yöntemlerin* geliştirilmesi gerektiği sonucuna götürür⁵. Ek olarak mantığın iyi akıl yürütmeleri kötü akıl yürütmelerden ayıran ölçütleri soruşturan bir bilim olarak kavranışı da devam ettiğinden ve bu temelde gündelik dildeki argümanların sınanmasının da mantık biliminin konularından sayılması gerektiği anlayışı devam ettiğinden, zaman içinde biçimsel mantık kavramı karşısında biçimsel olmayan mantık kavramı bu tarihsel süreç sonucunda kullanılmaya başlanır (Blair 2009: 50). Sonuç olarak biçimsel olmayan mantık kavramı, köklerini iyi kurulmuş kuramsal bir temelde bulmamıştır. Bu kavram köklerini, modern mantığın, gelişim süreci içinde matematiksel ve tümdengelimli akıl yürütmelere anlamlı derecede ağırlık vermesi sonucu, gündelik tartışmalarda içerilen akıl yürütmeleri yeterince kapsayamamasından doğan bir hoşnutsuzluk, dolayısıyla mantığın modern gelişimine bir tepki sonucu, psikolojik temelde bulan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Kavramın akademik ve pedagojik yayınlarda gün geçtikçe daha fazla yer bulmasının altında da bu tepkinin olduğu açıktır⁶.

⁵ Benzer bir değerlendirme (Hitchcock 2007: 101)’de şöyle yapılmıştır: “[Biçimsel olmayan mantığın] sorunları çoğunlukla kavranıldığı şekliyle mantığı oluşturan parçalar olarak görülmüştür. Bu yüzden geleneksel olarak kavranıldığı haliyle mantığın, günümüz biçimsel mantığı tarafından kapsanmamış kısmına işaret eden bir ad olarak ele alınabilir”. Aynı şekilde Harry J. Gensler, (2010: 53)’te “biçimsel olmayan hata” kavramını “belirli tümevarımsal ve tümdengelimli sistemler tarafından henüz kapsanmamış hata” olarak değerlendirirken böyle bir düşünceye işaret eder.

⁶ Biçimsel olmayan mantık hareketinin savunucularından Ralph H. Johnson ve J. Anthony Blair, hareketin tarihsel sürecini aktardıkları bir makalede, hareketin felsefede şu üç sonucu ortaya çıkardığını tartışmalı biçimde ileri sürer: (1) *Tümdengelimciliğin sonu*: Öncüller ile sonuç arasındaki gerektirme (implication) bağıntısının yalnızca *tümdengelimli geçerlilik* temelinde anlaşılması anlayışının yok olmaya başlaması; argümanların doğası hakkında

Diğer taraftan eğer bir argümantasyon alanı mantık bilimi içinde bir disiplin olarak tesis edilecekse, andığımız bu duygusallık artık aşılmalıdır ve biçimsel olmayan mantık hareketine getirilmiş olan ve çalışmamızın başında da andığımız en büyük eleştirinin de ifade ettiği gibi, temellerini iyi kurulmuş genel ve ortak bir kurama dayandırılmalıdır.

IV

Çalışmanın bu son bölümünde böyle bir kuramın nasıl bir yapıya sahip olabileceği soruşturulacaktır⁷. Bunun için öncelikle mantıkta biçimselliğin, boş bir simgesellik olmadığına işaret etmek gerekiyor. Bilimsel araştırma/soruşturma tekil olgu gözlemleri ve veri girdisiyle başlasa da temelde kuramsal çıktıyla sonuçlanan bir süreçtir. Mantıkta geleneksel olarak hedeflenen kuramsal çıktı bilindiği gibi belirli bir biçimsellik dahilinde ortaya koyulmuştur. Bu biçimsellik tercihinin olası bazı nedenleri hakkında I. bölümde durulmuştu. Şimdi bu nedenlere şunu da eklemek gerekiyor: Bir akıl yürütme üzerine yapılan sorgulamaların kavramsal tartışma düzeyinden çıkarak üretici bir tartışma sürecine dönüşebilmesi için, düşünürlerin aynı şey üzerine tartıştıklarından emin olmaları gerekir. Aksi halin, farklı düşünürlerin zihnindeki kavramlar (her ne kadar zorunlu olmasa da) farklı olabileceğinden dolayı, rasyonel tartışmayı getirebileceği sağduyuya aykırıdır. Mantığın modern gelişimi sürecinde artan biçimselliğinin bir nedeni de bu sorundur. Örneğin Douglas R. Hofstadter'ın (1999: 23)'te de belirttiği gibi, *Principia Mathematica*'yı ortaya koyarken Russell ve Whitehead tarafından paylaşılan amaçlardan biri, matematiksel düşünmenin o dönemlerde ağırlıklı olarak doğal dil içinde yapılması ve doğal dilin her zaman muğlaklıklar içerme olasılığının varlığı sonucu (ki sözcükler farklı düşünürlerde farklı anlamlar ve izlenimler uyandırabilir), iki farklı matematikçinin bütün matematiksel çalışmalarını onun dahilinde yapabileceği ve ileri sürülmüş bir ispatın geçeli olup olmadığı konusundaki tartışmalarını onun dahilinde rahatlıkla çözebileceği sabit bir tek dili oluşturabilmektir. Kısaca mantığın modern zamanlarda artan biçimselliğinin bir amacı, muğlaklıklardan doğacak boş tartışmaları önlemek amacıyla neyin üzerine soruşturma yapıldığını sabitlemektir. Biçimsel olmayan(?) mantık hareketine mensup bazı düşünürlerin, örneğin Johnson ve Blair'in (2000: 101-102)'de ifade ettikleri görüşlerinden de anlaşılabilceği gibi göz ardı ettikleri bu husus bir genel ve ortak argümantasyon kuramının varlığı açısından da fevkalade önemlidir. Örneğin *modus ponendo ponens* gibi bir kavram hakkında tartışırken tartışmacıların zihninde " $P \rightarrow Q$, P

geometrik veya matematiksel model dışında yeni bir kavrayış getirmesi; (2) mantığın yalnızca akıl yürütmeleri konu eden bir kuram olarak kavranışının yok olmaya başlaması; (3) biçimselliğin yeniden değerlendirilmesi: Russell gibi filozoflarda görülen "biçimsel geçerliliğin iyi bir argümandan talep edilen yegane ölçüt olduğu" şeklindeki mantıksalci (*logicist*) görüşünün tartışmaya açılması (2000: 101-102). Anılan düşünürlerin, Russell ve Whitehead'ın *Principia Mathematica*'yı ortaya koyarken gündelik dil argümanlarını gerçekten sorun edip etmediklerini kendilerine sorduğundan kuşkuluyum.

⁷ Ne ki burada doğal dildeki argümanlarda mantığın mevcudiyetinin mümkün olup olmadığını bu çalışmanın kapsamını aşan bir konu olduğundan tartışmıyorum. Yine de epistemik döngüselliğe düşmeden, yani doğal dildeki argümanlarda mantık olamayacağını bir doğal dil argümanı kullanmadan gösterebilen mantıksal bir argümanın mevcudiyeti konusunda şüphelerimi belirtmek istiyorum.

∴ Q” şeklinde bir ortak ifade oluşabilirken, *ad hominem* gibi bir kavramı tartışırken tartışmacıların (ve ortaya koyulmuş pedagojik yapıtları kaleme alanların) zihninde ortak olarak neyin bulunduğu, argümantasyon alandaki yapıtların ve dolayısıyla argüman hatalarına yaklaşım tarzlarının çok çeşitliliğinden dolayı sorunludur. Dolayısıyla üretken bir tartışma yapabilmek için genel ve ortak bir argümantasyon kuramının belirli bir biçimsellik taşıması kaçınılmazdır. Daha açık bir ifadeyle hem akademik hem de pedagojik araştırmalar bağlamında, argümantasyon tarzlarının ve argüman hatalarının tanımlarının kavramsal olarak değil, belki de modern tündengelemlim mantık sistemlerinin biçimselliğine benzemesi zorunlu olmasa bile belirli bir biçimsellik içinde yapılması gerekliliği kaçınılmazdır.

İkinci olarak, çoğu pedagojik yapıtta ve internet kaynaklarında paylaşılan argümantasyon hatalarının sunuluşu hakkında önemli bir hataya işaret etmek gerekiyor. Günümüzde çoğu metinde belirli argümantasyon tarzları ortak olarak sunulmaktadır. Öyle ki John Woods bunlar hakkında bir miktar alaycı şekilde *on sekizli çete* adını verir (Woods 2010: 158). Ek olarak kolayca gözlenebileceği gibi, bugün alana ilişkin çoğu metin, bir argümantasyon hatası olarak sunduğu bu on sekizli çete de dahil bütün hataları sanki mutlak olarak hatalıymış gibi sunar. Diğer taraftan bu hiç de gerçekçi bir sunuş değil. Bir örnek olarak uzman görüşüne başvuru argümanını mutlak olarak hatalı kabul etmek rasyonalite ile hiç de uyumlu bir eylem değildir. Aksine uzman görüşüne başvuru argümanı gibi bir argümanın kabul edilebilir olduğu ve olmadığı durumlar mevcuttur. Burada elbette, hiçbir şekilde kabul edilebilir olmayan argüman tarzlarının olabileceği olasılığı dışlanmamaktadır. Diğer taraftan eğer gerçekçi bir genel argümantasyon kuramından bahsedilecekse bu kuramın bir argümanın ne zaman kabul edilebilir olup ne zaman kabul edilebilir olmadığına ilişkin şartları da belirlemesinin gerekliliği vurgulanmaktadır.

Bu ölçütlerle genel ve ortak bir argümantasyon kuramının keşfi açısından en uygun temelini Douglas Walton’ın *argüman şemaları* kuramı olduğu kanısındayım. Hatırlanabileceği gibi biçimsel olmayan mantık teriminin artık uygun bir terim olmadığı kanısındaki Walton farklı yapıtlarında, argümantasyon hatalarının, *argüman şemaları* adını verdiği genel ve soyut argüman *biçimleri* üzerinden tartışılmasını önermiştir⁸. Walton’a göre “[a]rgüman şemaları, tündengelemlim veya tümevarımlı olarak görülmeleri sorunlu olan ve özellikle tıpkı uzman görüşüne başvurma argümanı gibi feshedilip düzeltilebilir [defeasible] stereotipik insan düşüncesi örneklerini yakalayan biçimlerdir”(2005: 1). Örneğin Walton argüman şemalarından uzman görüşüne başvuru argüman şemasını şöyle sunar:

1. U bir A alanında uzmandır.
 2. U uzmanı Ö önermesinin doğru kabul edildiğini ileri sürmektedir.
 3. Ö önermesi A alanına ait bir önermedir.
- O halde Ö önermesinin doğru kabul edilmesi makuldür. (Walton 2008: 217)

⁸ Walton’ın bu konuda bireysel ve ortaklaşa olarak basılı kitapları: Walton, D. N. (1996) *Argumentation Schemes for Presumptive Reasoning*, Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates; Walton, D. N. v.d. (2008) *Argumentation Schemes*, Cambridge: Cambridge University Press.

Walton'ın ileri sürdüğü biçiminin en uygun biçim olduğu elbette tartışılabilir ve mevcut hali daha da geliştirilebilir. Bir örnek olarak ikinci öncül “U uzmanı K kuramı temelinde Ö önermesinin doğru kabul edildiğini ileri sürmektedir” şeklinde düzenlenebilir. Ancak yine de Walton böyle bir argüman tarzına kavramsal değil bir miktar biçimsel bir tanım yaparak daha üretici ve neyin üzerine tartışma yapıldığını daha iyi belirleyen bir sunum gerçekleştirmiştir. İkinci olarak Walton bir argümanın biçiminin ne zaman kabul edilebilir olup ne zaman kabul edilemez olduğuna ilişkin temel sorular sorarak belirli şartlar belirlemeye de çalışmıştır. Bu sorular özellikle somut bir argümanın değerlendirilmesi sürecinde kilit rol oynar. Örneğin Walton uzman görüşüne başvuru argümanının değerlendirilmesi açısından şu 6 *kilit soruyu* önerir:

1. Uzmanlık Sorusu: U bir uzman olarak ne derecede kaynak olarak değerlendirilebilir?
2. Alan sorusu: U uzmanı Ö önermesini içeren alanda mı uzmandır?
3. Görüş sorusu: U uzmanı Ö önermesinin doğru olduğunu gösteren hangi görüşü ileri sürmüştür?
4. Güvenilirlik sorusu: U uzmanı kişilik olarak güvenilir bir kaynak mıdır?
5. Tutarlılık sorusu: Ö önermesi diğer uzmanların ileri sürdükleriyle tutarlı mıdır?
6. Destekleyici kanıt sorusu: U uzmanının görüşü kanıtlara mı dayanmaktadır? (Walton 2008: 218)

Walton'ın önermiş olduğu bu sorular da tartışılıp geliştirilebilir ve ek yeni sorular eklenebilir. Diğer taraftan bu yaklaşımda önemli olan unsur, uzman görüşüne başvuru gibi herhangi bir argüman tarzının ezbere biçimde mutlak olarak kabul edilir veya mutlak olarak kabul edilemez olarak sunulmamasıdır.

Olgunlaşmış bir argümantasyon kuramı temelde şu üç soruya cevap verebilmelidir: (1) Bir argüman nedir? Neler argüman sayılmalıdır? (2) Gündelik dilde ve politik söylemlerde kullanılan argümanlar nelerdir? (3) Bu argümanların iyi birer argüman olup olmamasını sağlayan genel argüman formları/biçimleri nelerdir? (4) Bu argüman biçimlerinin hatalı olup olmamasının gerekçesi/temeli nedir? Bir argümantasyon disiplini bu sorulara cevap veren bir kuramın oluşturulduğu ve geliştirildiği bir alan olarak kurulabilir. Böyle bir disiplinde 3. amaç olan argüman formlarının *keşif* süreci ile 4. amaç olan formların hatalı olup olmamasının *gerekçeleştirme* süreci birlikte yürür. Yani felsefi tartışma iyi argümantasyon biçimlerini gerekçeleriyle birlikte keşfeder veya ileri sürülmüş biçim önerilerini, temelde daha gerçekçi biçimler kurmak amacıyla tartışır. Kuramın oluşumunun nihai sonucu bir argümantasyon kalkülüsü veya kalkülüsleridir; yani aksiyomların ve çıkarım kurallarının belirli simgesel kurallarla değiştiği/manipüle edildiği, belirli bir biçimsel dile sahip biçimsel sistemlerdir – eğer argümantasyon kuramının hedefi yalnızca pedagojik amaçlar değilse.

Bir kalkülüsün inşasında gerekli/zorunlu unsur bir biçimsel dildir. Böyle bir biçimsel dilin inşası için Harry J. Gensler'in (2010: 290-312)'de tanıttığı biçimsel *inanç mantığının* uygun bir başlangıç noktası olduğunu düşünüyorum. Bu mantık sisteminin bazı özelliklerini önümüzdeki sayfalarda tartışmamızın gerekli bölümlerinde sunacağım.

Diğer taraftan şimdilik böyle bir disiplin içinde bir argüman biçiminin nasıl yakalanabileceği ve değerlendirilebileceği hakkındaki fikirlerimiz sunulacaktır. Böyle bir sunum için bazen adam karalama safatası olarak da bilinen *ad hominem* (şahsa yönelik) argümanını ele alıyorum.

Çoğu argümantasyon kitabında ortak olarak hatalı bir argüman olarak değerlendirilen *ad hominem*, tartışmacının iddiasına değil, tartışmacıya, daha özelde tartışmacının özelliklerine yönelmiş bir argüman türüdür. Bir örneği günümüzde talep edilen bir argümantasyon kitabında şöyle verilmiştir:

“Sen bir kadın değilsin. Bu yüzden kürtaj hakkında söylediğin hiçbir şeyin önemi bulunmuyor” (Damer 2009: 200).

Argüman değeri ve şahitlik değeri kavramlarının birbirinden ayrıldığı aynı yapıtta, psikolojik sorunları olan veya yalancılığıyla bilinen bir kişinin sözlerinin şahitlik değerinin düşük olabileceği fakat argüman değerinin sözü söyleyen kişinin özellikleriyle (psikolojik sorunları olmak, yalancılığıyla bilinmek, vb.) bir ilişkisinin olmayacağı görüşü ileri sürülmüştür. Felsefi olarak elbette tartışmalı olan bu görüşün⁹ içerildiği yapıtta “en küçümsenen insanın bile iyi bir argüman kurabileceği” temelinde *ad hominem* hatalı bir argüman olarak sunulmuştur(Damer 2009: 198).

Kanımızca bu argüman tarzını özel kılan şey, argümanda sözü edilen kişinin özellikleri ile iddia ettiği önerme arasında mantıksal bir ilişkinin aranmasıdır. Gerçekten de hatalı sayılabilecek çoğu *ad hominem* argümanında, argümanda anılan kişinin özellikleri ile iddia ettiği görüş arasında *mantıksal* bir ilişki yoktur. Damer’in örneği bu açıdan iyi bir örnektir: Bir kişinin erkek olması ile kürtajın meşruiyeti hakkında ileri sürdüğü olumlu veya olumsuz görüşün arasında ne *semantik* ne de *sentaktik sonuç* ilişkisi vardır. Dolayısıyla kişinin görüşü, kişinin özelliğinden *mantıksal olarak bağımsızdır*. Diğer taraftan *ad hominem* gibi bir argümantasyon tarzı gerçekten de mutlak olarak kabul edilemez bir argüman tarzı mıdır? Yani *ad hominem* argümanının kabul edilebilir olduğu durumlar ve biçimler olamaz mı? Eşdeyiyle kişinin belirli bir özelliği ile ileri sürdüğü belirli bir görüşü arasında mantıksal bir ilişkinin olduğu durumlardan söz edilemez mi? Bu konuda bir örnek sunmak istiyorum:

- A: Bu su dağıtım şirketi mevcut haliyle hiçbir verimliliği olmayan, vatandaşların fatura ödemek için dahi uzun kuyruklar oluşturduğu, sistemi çökmüş ve çalışanları işten kaçan bir şirket haline gelmiştir. Özelleştirilmesi durumunda bu tür sorunlar ortadan kalkacaktır.
- B: Fakat siz bir Marxçı-sosyalist değil misiniz?

⁹ Günümüzde *güvenilircilik* (reliabilizm) olarak anılan bir bilgi kuramı yaklaşımı, çok kabaca bir P inancımızın bilgi sayılabilmesi için bu P inancının kurulmasını sağlayan bilişsel süreçlerin güvenilir olması gerektiğini ileri sürer (Pritchard 2010: 55; Lemos 2007: 85-98; Goldman 2010: 681-690). Psikolojik sorunlara sahip olmak ise elbette bilişsel süreçlerin güvenilirliği ve dolayısıyla bilen-öznenin P inancının epistemik değeri açısından tartışmalı bir konudur.

Burada kolaylıkla görülebileceği gibi B kişisi A kişisine bir *argümantatif tutarsızlık*¹⁰ eleştirisinde bulunmaktadır. Gerçekten de Marxçı-sosyalizm kabaca üretim araçları üzerinde kamu/devlet yönetimini gerek şart koşan bir politik anlayıştır ve özelleştirme gibi bir kavram bu anlayışta istendik bir kavram değildir. Bu bakımdan B kişinin ileri sürdüğü argüman kabul edilebilir bir argüman olarak değerlendirilebilir. Çünkü bir iddiayı ileri süren bir kişiden, sağlıklı bir tartışmanın devam edebilmesi için elbette argümantatif tutarlılık beklenir. Sonuç olarak bir kişiye yönelik argümantatif tutarsızlık eleştirisi yapmak kabul edilebilir bir eleştiridir ve genel olarak uygulanagelmış bir polemik yöntemidir.

B kişinin karşı argümanının haklılığının hesabını biçimsel olarak vermek için ise bir biçimsel dil tanıtmak gerekiyor. Gensler'in biçimsel *inanç mantığı*nın sentaksından da faydalanarak bu dili şu şekilde tanıtıyoruz:

Sen A önermesinin doğru olduğuna inanıyorsun: $s \gg A$

Sen A önermesinin yanlış olduğuna inanıyorsun: $s \gg \neg A$

Sen hem A hem de B önermelerinin doğru olduğuna inanıyorsun: $s \gg (A \wedge B)$

Herkes A önermesinin doğru olduğuna inanır: $(\forall x)x \gg A$

Sen A önermesinin doğru olduğuna inanmalısın: $s \gg \underline{A}$

Herkes A önermesinin yanlış olduğuna inanmalıdır: $(\forall x)x \gg \underline{\neg A}$

Bu noktada Gensler'in inanç mantığı sisteminde olmayan iddia etme kavramını sisteme bir operatör olarak ekleme gereği duyuyorum:

Sen A önermesinin doğru olduğunu iddia ediyorsun: $s \vdash A$

Sen A önermesinin yanlış olduğunu iddia ediyorsun: $s \vdash \neg A$

Sen A önermesinin doğru olduğunu iddia etmelisin: $s \vdash \underline{A}$

Herkes A önermesinin yanlış olduğuna iddia etmelidir: $(\forall x)x \vdash \underline{\neg A}$

Sağlıklı bir tartışmanın (*ST*) yürütülmesi için tartışmacılar bazı kurallara uymalıdır. Sağduyuya uygun olduğunu düşündüğüm bazı kurallar sisteme birer aksiyom olarak eklenmiştir:

ST1: Bir kişi A önermesinin doğru olduğuna inanıyorsa, A önermesinin doğru olduğunu iddia etmelidir (herkes neye inanıyorsa onu iddia etmelidir):

$$(\forall x)(x \gg A \rightarrow x \vdash \underline{A}) \text{ veya } (\forall x)(x \gg \neg A \rightarrow x \vdash \underline{\neg A})$$

¹⁰ Geleneksel olarak mantıkçılar tutarsızlık kavramını, doğruluk-işlevsel (*truth-functional*) çerçeveye yorumlamıştır. Dolayısıyla tutarsızlık kavramı belirli bir mümkün dünyada aynı anda doğru olması imkansız durumları ifade eden yargılar arasındaki özel bir ilişki olarak kavranmıştır. Bunun sonucu olarak elbette örneğin öğrencilerine sigara içmeme telkini yapan fakat sigara içen bir öğretmenin bu davranışı ve yukardaki örnekteki benzer durumlar mantıksal olarak tutarsız olarak değerlendirilmemiştir. Argümantatif tutarsızlık kavramını kullanmamızın arkasında bu durum yatmaktadır.

ST2: Bir kişi A önermesinin doğru olduğuna inanmalıysa, A önermesinin doğru olduğunu iddia etmelidir:

$$(\forall x)(x \gg \underline{A} \rightarrow xI \underline{A}) \text{ veya } (\forall x)(x \gg \neg \underline{A} \rightarrow xI \neg \underline{A})$$

ST3: Bir kişi A önermesinin doğru olduğunu iddia ediyorsa, A önermesinin doğru olduğuna inanıyordur:

$$(\forall x)(xI \underline{A} \rightarrow x \gg \underline{A}) \text{ veya } (\forall x)(xI \neg \underline{A} \rightarrow x \gg \neg \underline{A})$$

Bazen gündelik dildeki tartışmalarda kullanılan ve belirtik olmayan şu iki önermeyi de sisteme birer *aksiyom şeması* olarak ekliyorum:

1. *Epistemik kapalılık ilkesi*¹¹ (EKİ):

$$(\forall x)\{[(x \gg A \wedge x \gg (A \rightarrow B)) \wedge (A \rightarrow B)] \rightarrow x \gg B\}$$

2. *Özellik koşulu kapalılık ilkesi* (ÖKİ): Epistemik kapalılık ilkesinden yararlanarak ileri sürdüğümüz ilke şu şekilde ifade edilebilir: Ö öznesi belirli bir Φ doksatik özelliğine sahipse ve öznenin Φ doksatik özelliğine sahip olması bir A önermesine inanmasını gerektiriyorsa Ö öznesi A önermesine inanmalıdır¹²:

$$(\forall x)\{[(\Phi x \wedge (\Phi x \rightarrow x \gg A)) \rightarrow x \gg \underline{A}]\}$$

Son olarak tartışmacılar sağlıklı bir tartışma sürdürmek niyetindeyse *argümantatif tutarlılık* (Ψ) özelliğini taşımalıdır. Ö öznesinin argümantatif tutarsızlığa sahip olduğu bazı durumlar şöyle gösterilebilir:

¹¹ Edmund Gettier'in bilginin geleneksel *GDİ* analizinin eksik olduğunu gösterdiği (1963) makalesinde kabul etmemiz gerektiğini öngördüğü ikinci önerme olan *epistemik kapalılık ilkesi* (2009 [1963]: 13) Gettier'e karşı yanıt girişimlerinde tartışılan bir ilke haline gelmiş ve özel bir ada kavuşmuştur. Özellikle Robert Nozick ve Fred Dretske'nin bu ilke hakkındaki eleştirileri ve karşı örnekleri olduğu bilinmektedir. İlkenin pek çok farklı formülasyonu olmakla birlikte en bilindik biçimi şöyledir: (1) Ö öznesi P önermesine inanıyorsa (2) Q, P'nin mantıksal sonucuysa ve (3) Ö öznesi Q'nun P'nin mantıksal sonucu olduğunu görüyorsa Ö öznesi Q önermesine de inanmalıdır. İlke hakkında genel bir açıklama için (Luper 2012) ve özellikle (Brueckner 2010), Dretske'nin ünlü karşı örnekleri hakkında bir açıklama çalışması için (Engel 2010: 788-791) görülebilir.

¹² Bir kişinin doksatik özelliklere sahip olmasını bir inanç veya inanç kümesi ile belirlenen belirli bir fikre sahip olması biçiminde sunuyorum. Bu anlamda, kişinin belirli bir ideolojiye, felsefi, politik veya başka türde bir anlayışa (dolayısıyla *K* gibi *belirli* bir inanç kümesine) sahip olması kişinin doksatik özelliği sayılır. Doksatik özelliğin doksatik olmayan özellikten temel farkı, doksatik bir özelliğin doksatik bir sonucu mantıksal olarak gerektirmesidir. Örneğin bir kişinin epistemik dışsalcı olması, bilimsel enstrümentalist olması veya liberal ekonomi politikasını savunması gibi pek çok özelliği P gibi belirli bir inancı mantıksal olarak olumlama veya değillemesini gerektirir. Fakat kişinin erkek olması veya Antalyalı olması, belirli bir inancı mantıksal olarak olumlama veya değillemesi biçiminde bir doksatik sonucu mantıksal olarak gerektirmez. Sonuç olarak ÖKİ, kişinin sahip olduğu doksatik bir özelliğinin mantıksal sonuçlarını da hem olumlama hem de değilleme anlamında kabul etmesi gerektiği sezgisini ifade eder.

TUT1: Ö öznesi hem A önermesinin hem de $\neg A$ önermesinin doğru olduğuna inanıyorsa argümantatif anlamda tutarsızdır: $(\forall x)[x \gg (A \wedge \neg A) \rightarrow \neg \forall x]$

TUT2: Ö öznesi A önermesinin doğru olduğuna inanmalıysa fakat $\neg A$ önermesinin doğru olduğuna inanıyorsa argümantatif anlamda tutarsızdır: $(\forall x)[x \gg (\underline{A} \wedge \neg A) \rightarrow \neg \forall x]$

TUT3: Ö öznesi A önermesinin doğru olduğuna inanmalıysa fakat $\neg A$ önermesinin doğru olduğunu iddia ediyorsa argümantatif anlamda tutarsızdır:

$$(\forall x)[(x \gg \underline{A} \wedge x \vdash \neg A) \rightarrow \neg \forall x] \text{ veya } (\forall x)[(x \gg \underline{\neg A} \wedge x \vdash A) \rightarrow \neg \forall x]$$

TUT4: Ö öznesi A önermesinin doğru olduğunu iddia etmeliyse fakat $\neg A$ önermesinin doğru olduğunu iddia ediyorsa argümantatif anlamda tutarsızdır: $(\forall x)[x \vdash (\underline{A} \wedge \neg A) \rightarrow \neg \forall x]$

Sistemde birinci seviye mantıkta kabul edilen bütün çıkarım kuralları kabul edilmekte ve onlara temelde bileşik eleme (*conjunction elimination*) ve bileşik oluşturma (*conjunction introduction*) kurallarına benzeyen şu birleştirme ve ayırıştırma kuralları birer çıkarım kuralı eklenmektedir:

1. $s \gg (A \wedge B) \vdash (s \gg A \wedge s \gg B)$ / Bileşik İnanıcı Ayırıştırma Kuralı (Binak)
2. $s \vdash (A \wedge B) \vdash (s \vdash A \wedge s \vdash B)$ / Bileşik İddiayı Ayırıştırma Kuralı (Bidak)
3. $(s \gg A \wedge s \gg B) \vdash s \gg (A \wedge B)$ / Bileşik İnanç Oluşturma Kuralı (Binok)
4. $(s \vdash A \wedge s \vdash B) \vdash s \vdash (A \wedge B)$ / Bileşik İddia Oluşturma Kuralı (Bidok)

Artık B kişinin A kişisine yönelttiği ve A kişinin argümantatif anlamda tutarsız ($\neg \forall s$) olduğunu savunan karşı argüman biçimsel olarak değerlendirilebilir. Aşağıdaki argümanın öncülleri temel olarak şu üç önermeyi biçimselleştirir:

1. Sen A önermesinin doğru olduğunu iddia ediyorsun.
2. Sen bir Marxçı-sosyalistsin
3. Marxçı-sosyalist olmak A önermesinin yanlış olduğuna inanmayı gerektirir. O halde argümantatif anlamda tutarsızsın.

- 1) $s \vdash A$
- 2) Ms
- 3) $(\forall x)(Mx \rightarrow x \gg \neg A)$
 $\therefore \neg \forall s$

$$4) (Ms \rightarrow s \gg \neg A) \quad / 3, \text{ UI (Tümeli özelleme / Universal Instantiation)}$$

$$5) [Ms \wedge (Ms \rightarrow s \gg \neg A)] \quad / 2, 4, \&I \text{ (Bileşik oluşturma / Conjunction Introduction)}$$

$$6) (\forall x)\{(Mx \wedge (Mx \rightarrow x \gg \neg A)) \rightarrow x \gg \neg A\} \quad / \text{ÖKİ aksiyomu}$$

$$7) \{(Ms \wedge (Ms \rightarrow s \gg \neg A)) \rightarrow s \gg \neg A\} \quad / 6, \text{ UI}$$

$$8) s \gg \neg A \quad / 5, 7, \text{ MPP (Modus Ponendo Ponens)}$$

$$9) (s \gg \neg A \wedge s \vdash A) \quad / 1, 8, \&I$$

$$10) (\forall x)[(x \gg \neg A \wedge x \vdash A) \rightarrow \neg \forall x] \quad / \text{TUT3 aksiyomu}$$

- 11) [$(s \gg \neg A \wedge s \vdash A) \rightarrow \neg \forall s$] /10, UI
 12) $\neg \forall s$ /9, 11, MPP

Yukardaki kanıt prosedürü kabul edilen aksiyom ve çıkarım yöntemlerini kullanarak A'nın argümantatif tutarsızlığını göstermenin mümkün pek çok yolundan biridir. Örneğin ilk bakışta tartışmalı bulunabilecek ÖKİ aksiyomunu kullanmadan yapılabilecek bir argümantatif tutarsızlık kanıtı şu şekilde verilebilir:

- 1) $s \vdash A$
 2) M_s
 3) $(\forall x)(M_x \rightarrow x \gg \neg A)$
 $\therefore \neg \forall s$

 4) $(M_s \rightarrow s \gg \neg A)$ /3, UI
 5) $s \gg \neg A$ /2, 4, MPP
 6) $(\forall x)(x \vdash A \rightarrow x \gg A)$ /ST3 aksiyomu
 7) $(s \vdash A \rightarrow s \gg A)$ /6, UI
 8) $s \gg A$ /1, 7, MPP
 9) $s \gg A \wedge s \gg \neg A$ /5, 8, &I
 10) $s \gg (A \wedge \neg A)$ /9, Binok
 11) $(\forall x)[x \gg (A \wedge \neg A) \rightarrow \neg \forall x]$ /TUT1 aksiyomu
 12) $[s \gg (A \wedge \neg A) \rightarrow \neg \forall s]$ /11, UI
 13) $\neg \forall s$ /10, 12, MPP

Yukarıdaki biçimsel dil ne ortak ve genel bir biçimsel argümantasyon kuramının temelini oluşturmak için ileri sürülmüştür ne de üzerinde yüksek hassasiyetle düşünülmüştür. Sunulmuş olan bütün aksiyomlar ve ek çıkarım kuralları reddedilebilir. Diğer taraftan bu biçimsel dil her şeyden önce ilk bakışta üzerinde biçimsel çalışmaya elverişli görünmeyen pek çok gündelik dil argümanının belki de yıllar sürecektir titiz ve ustalıkla çalışmalarla biçimsel olarak çalışmaya elverişli hale getirilebileceğini ve dolayısıyla süreç içinde günden güne biçimselleşmiş modern mantığın henüz kapsamamış gündelik dil argümanlarını da kapsayacak şekilde genişleyebileceğini göstermektedir. İkinci olarak bu biçimsel dil denemesi belki de biçimsel olmayan mantık hareketinin öngörmediği bir sonucu da ortaya çıkarıyor: Argümanlar üzerine biçimsel çalışma, ST1 aksiyomunda olduğu gibi, doğal dil argümanlarında farkında olarak veya olmayarak kullandığımız, adlandırılmış veya adlandırılmamış argümantatif pratiklerimizi de belirttik kılmaktadır.

Bu noktada gelebilecek bir eleştiri, bu çalışmada sunulan aksiyomlar ve çıkarım kuralları da dahil, önerilebilecek bazı aksiyom ve çıkarım kurallarının, doğruluk-işlevsel karakterli olmamaları nedeniyle, kolayca reddedilebileceği ve bunun tıpkı matematik gibi kesinliklerin bilimi olarak anlaşılmış mantıkta bazı felsefi sıkıntılar ortaya çıkarabileceğidir. Bu bir bakıma haklı ve bir bakıma haksız bir eleştiridir. Rasyonalite bize fikirlerimizi belirli bir akılcı çerçevede tartışmayı dayatır ve geleneksel olarak entelektüel çevreler bu çerçevede belirli argümantatif pratiklere zaman içinde zaten sahip olmuştur. Örneğin amaç akılcı çerçevede fikirlerin sorgulanmasıysa “herkes neye

inamıyorsa onu iddia etmelidir” şeklinde paylaştığımız *STI* aksiyomunun pek de kolayca reddedilebilir bir ilke olmadığını ve en azından üçüncü halin olanaksızlığı ilkesi kadar sağlam temellerinin olduğunu düşünüyorum. Kısaca bir argümantasyon kuramında değişmez aksiyomların olduğunu iddia etmem de değişmeye ve yerini başkalarına terk etmeye daha fazla direnecek aksiyomların keşfedebileceğini düşünüyorum. Bir argümantasyon disiplininin temel görevlerinden biri de zaten bu pratikleri birer ilke olarak keşfedebilmektir.

Bu ilkelere bazılarının doğası gereği doğruluk-işlevsel karakterli olmamasının mümkün olması sonucu, onları sabitlemek mantıkta elbette sayısız tartışmayı ve sıkıntıyı beraberinde getirebilir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir nokta bulunuyor: Bir mantık sisteminde aksiyomların veya çıkarım kurallarının doğruluk-işlevsel karakterli olması, sağlamlıklarının mantık felsefesi açısından tartışmasız bir statüde olmasını gerektirmemektedir. Bugün biliyoruz ki doğruluk-işlevsel karakterli bazı mantık yasalarının dahi geçerlilikleri tartışmalıdır: (1) Jean Brouwer gibi sezgici mantıkçı/matematikçiler üçüncü halin olanaksızlığı ilkesini ve dolayısıyla (PV-P) gibi bir ilkeyi reddetmiştir. (2) İlgi mantığı (*relevance logics*) taraftarı bazı mantıkçılar, doğruluk işlevsel temelli tanımlanmış geleneksel *gerektirme* (*implication*) bağlantısı ve bu tanım üzerine kurulu bazı mantık yasalarının geçerliliği konusunda şüphe duymuştur. (3) Bazı mantıkçılar kuantum fiziğinde deneyimsel olarak apaçık yanlış sonuçlara götürdüğü kabulüyle, kuantum mantığı adı verilen bazı sistemlerde doğruluk-işlevsel karakterli bir yasa olan mantıksal dağılma yasasını¹³ reddetmiştir. Kaldı ki bugün *dialeteizm* adı verilen bir mantık felsefesi yaklaşımını savunanlar özdeşlik ilkesini dahi reddetmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ortak ve genel bir argümantasyon kuramının ilkelerini keşfetme sürecinin getirebileceği sıkıntının, bütün bu mantık felsefesi tartışmalarının mantıkta ortaya çıkardığı sıkıntıdan daha fazla olmayacağını düşünüyorum.

Sunulan bütün bu görüşler temelinde sonuç olarak şunlar ileri sürülebilir: (1) Çeşitli argümantasyon tarzlarını kavramsal olarak değil fakat mümkün olduğunca biçimsel olarak tanımlamaya yönelik çaba alanın temel kavramlarına ilişkin hem akademik hem de pedagojik olarak daha açık, anlaşılır ve keskin bir anlayış sağlar. (2) Argüman tarzları üzerine yapılan üst araştırmaların nihai amacı elbette rasyonel tartışmayı mümkün kılmaktır. Ancak bu çalışmada yapılan analizlerin bir sonucu modern biçimsel sistemlerin doğruluk-işlevsel karakterinin gündelik dildeki ve politik söylemlerdeki argümanların denetlenebilmesi için gerekli araç gerekçeleri henüz yeterince sunmadığıdır. Çünkü böyle bir denetleme sadece doğruluk-işlevsel aksiyom ve çıkarım kurallarını değil, aynı zamanda kabaca rasyonalite-işlevsel olarak anılabilecek karakterdeki araç-gerekçeleri de gerektirir. Diğer taraftan rasyonel tartışmayı mümkün kılan argümantatif pratiklerin (elbette sorgulanmaları şartıyla) belirtik kılınması bu araç gerekçeleri bize aksiyom ve çıkarım kuralları biçimde sunabilir ve bu durum argümantasyon alanına ilişkin kuramların tıpkı modern biçimsel sistemlere benzer şekilde kalkülüsleşmesini sağlayabilir. (3) Araştırmaların bu yönde yapılması, alanı bir “mantık” disiplini olmaya daha fazla yakınlaştıracaktır.

¹³ Önermeler mantığı sentaksında “[$P \wedge (Q \vee R)$] ↔ [$(P \wedge Q) \vee (P \wedge R)$]” şeklinde ifade edilebilecek mantık yasası.

Sonuç

Bu çalışmada ilk üç bölümde çalışmamızın başında anmış olduğumuz birinci grubun, yani biçimsel olmayan mantık hareketinin yaklaşımını, özellikle bu kavramın (ve dolayısıyla gizli çerçevenin) sorunları üzerinden değerlendik. Ulaştığımız sonuç mantığın bir yandan dedüktif ve matematiksel düşünmeye daha fazla ağırlık verirken, diğer taraftan gündelik dildeki ve politik söylemlerdeki argümanları ihmal etmiş modern gelişimine tepki olarak doğan biçimsel olmayan mantık hareketinin, geride büyük ve önemli bir pedagojik literatür bırakmasına rağmen temel çerçevesinin sorunlu olduğudur. Bu nedenle asıl sorun, böyle bir tepki sonucu “biçimsel olmayan” olarak anılan muğlak yöntemler bulmaya çalışmak değil, son bölümde yapmaya çalıştığımızı benzer şekilde, modern mantığın, henüz yeterince kapsamadığı gündelik dil argümanlarını kapsayacak şekilde nasıl genişletilebileceği sorusunun cevabını aramaktır.

Son bölümde ise argümantasyon alanının mantığın bir alt disiplini oluşturabileceği konusunda şüpheli olan ikinci gruba karşı, bu alanın, argüman tarzlarının ne zaman kabul edilebilir ve ne zaman kabul edilemez olduğunu biçimler üzerinden belirleyen, kuramsal bir zeminde yükselen ve modern biçimsel sistemler ile bağlarını koparmayan bir disiplin olarak kurulabileceği görüşü savunulmuştur ve eğer yukarda üç madde halinde sıralanan görüşlerimiz doğruysa bu gerçekleştirilebilir.

Why the Informal Logic Approach is Fallacious and How to Overcome It?

Abstract

In this article it is argued that, although the philosophical movement, which is usually called *informal logic movement* has produced a large and important pedagogical and academic literature, its basic approach to argumentation field depends on faulty foundations. This claim is justified on the grounds that, (1) because demarcation between today formalized and still not-formalized reasoning is a result of historical development of logic, the distinction between them is not certain enough to use a concept like *informal logic* legitimately, and (2) the concept of *informal logic* has emerged not from theoretical foundations but from emotional foundations. From these basics it is concluded that today the most important problem in argumentation field is the lack of a general argumentation theory, which does not cut off its connections with modern formal systems. At the end of the article, my views on how a theory like this may be developed is presented.

Keywords

Formality, Informal Logic, Argumentation, Reasoning Fallacies, Rational Discourse.

KAYNAKLAR

- BLAIR, A. J. (2009) “Informal Logic and Logic”, *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, 16 (29), ss. 47-67.
- BRUECKNER, A. (2010) “Skepticism and Closure”, *A Companion to Epistemology* içinde, 2. Baskı, ed. Jonathan Dancy, Ernest Sosa, Matthias Steup, Wiley-Blackwell.
- DAMER, T. E. (2009) *Attacking Faulty Reasoning – A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 6. Baskı, Canada: Wadsworth.
- DAVIDSON, D. (2001) “The Logical Form of Action Sentences”, *Donald Davidson – Essays on Actions and Events* içinde, 2. Baskı, Oxford: Clarendon Press.
- ENGEL, M. (2010) “Zebras and Cleverly Disguised Mules”, *A Companion to Epistemology* içinde, 2. Baskı, ed. Jonathan Dancy, Ernest Sosa, Matthias Steup, Wiley-Blackwell.
- FREEMAN, J. B. (2005) *Acceptable Premisses – An Epistemic Approach to an Informal Logic Problem*, Cambridge: Cambridge University Press.
- GALTON, A. (2008) "Temporal Logic", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2008 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/logic-temporal/>>.
- GENSLER, H. J. (2010) *Introduction to Logic*, 2. Baskı, New York ve Londra: Routledge.
- GETTIER, E. (2009) “Is Justified True Belief Knowledge”, *Knowledge – Readings in Contemporary Epistemology* içinde, ed. Sven Bernecker ve Fred Dretske, Oxford: Oxford University Press.
- GOLDMAN, A. (2010) “Reliabilism”, *A Companion to Epistemology* içinde, 2. Baskı, ed. Jonathan Dancy, Ernest Sosa, Matthias Steup, Wiley-Blackwell.
- HINTIKKA, J. (1985) “True and False Logics of Scientific Discovery”, *Logic of Discovery and Logic of Discourse* içinde, ed. Jaakko Hintikka ve Fernand Vandamme, New York: Plenum Press.
- HITCHCOCK, D. “Informal Logic and Concept of Argument”, *Handbook of the Philosophy of Science – Philosophy of Logic* içinde, ed. Dale Jacqueline, Amsterdam: North Holland Elsevier B. V.
- HOFSTADTER, D. R. (1999) *Gödel, Escher, Bach – An Eternal Golden Braid*, New York: Basic Books, Inc.
- JOHNSON, R. H. ve BLAIR, A. J. (2000) “Informal Logic: An Overview”, *Informal Logic*, Vol. 20, No. 2, ss. 93-107.
- LEMOS, N. (2007) *An Introduction to the Theory of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press.
- LUPER, S. (2012) "The Epistemic Closure Principle", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/closure-epistemic/>>.
- (Mares-web) Mares, E., "Relevance Logic", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2012 Edition), ed. Edward N. Zalta, URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2012/entries/logic-relevance/>>.

MASSEY, G. (1995) "The Fallacy Behind Fallacies", *Fallacies – Classical and Contemporary Readings* içinde, The Pennsylvania State University Press.

NAGEL, E. ve Newman, J. R. (2008) *Gödel Kanıtlanması*, çev. Bülent Gözkan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

PRITCHARD, D. (2010) *What is this Called Knowledge*, 2. Baskı, New York: Routledge.

SANFORD, D. H. (1999) "Implication", *The Cambridge Dictionary of Philosophy* içinde, 2. Baskı, ed. Robert Audi, Cambridge: Cambridge University Press.

SEGERBERG, K., Meyer, J.-J. ve Kracht, M. (2013) "The Logic of Action", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2013 Edition), Edward N. Zalta (ed.), forthcoming URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2013/entries/logic-action/>.

STOECKER, R. (1993) "Reasons, Actions, and Their Relationship", *Reflecting Davidson – Donald Davidson Responding to an International Forum of Philosophers* içinde, ed. Rarf Stoecker, Berlin: de Gruyter.

WALTON, D. N. (1996) *Argumentation Schemes for Presumptive Reasoning*, Mahwah-New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates.

WALTON, D. N. (1999) "Informal Logic", *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, 2. Baskı, ed. Robert Audi, Cambridge: Cambridge University Press.

WALTON, D. N. (2005) "Justification of Argument Schemes", *Australasian Journal of Logic* (3), ss. 1-13.

WALTON, D. N. (2008) *Informal Logic – A Pragmatic Approach*, 2. baskı, Cambridge: Cambridge University Press.

WALTON, D. N. ve Reed, C. ve Macagno, F. (2008) *Argumentation Schemes*, Cambridge: Cambridge University Press.

WOODS, J. (2000) "How Philosophical is Informal Logic?", *Informal Logic*, Vol. 20, No.2, ss. 139-167.